

A LEXIKON MINT FILOZÓFIATÖRTÉNET-ÍRÁSI FORRÁS

A 19–20. századi magyar filozófusok struktúrája a *Magyar Életrajzi Lexikon* alapján*

LEXICA AS HISTORIOGRAPHICAL SOURCES IN PHILOSOPHY

The Structure of 19–20th Century Hungarian Philosophers on the Basis of the *Hungarian Dictionary of National Biography*

Szücs László Gergely¹, Varga Péter András²

¹PhD, tudományos munkatárs, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Filozófiai Intézet, Budapest
szucs.laszlo@abtk.hu

²PhD, tudományos főmunkatárs, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Filozófiai Intézet, Budapest
varga.peter@abtk.hu

ÖSSZEFOGLALÁS

Régóta viták folynak a magyar filozófia relevanciájáról, sőt pusztá létezéséről is. Jelen vizsgálat a magyar kulturális-tudományos-politikai elitnek a *Magyar Életrajzi Lexikon* által nyújtott átfogó, független reprezentációjára és kifinomult prozopográfiai módszerekre (hálózatelemzés, szemantikai térképek) támaszkodva kísérel meg újszerű képet alkotni a 19–20. századi magyar filozófusok szerkezetéről. Nemcsak a magyar filozófia bizonyul a feltételezettnél relevánsabbnak, hanem a vizsgálat eredményei remélhetőleg a filozófia sokrétű kontextusait, valamint a szóban forgó elitek általános struktúráit illetően is tanulságokkal szolgálhatnak.

ABSTRACT

The extent and even the sheer existence of Hungarian philosophy has since long been controversially discussed. The present article relies on an independent comprehensive survey of Hungarian cultural-scientific-political elites as provided by the *Hungarian Dictionary of National Biography* and sophisticated prosopographical methodologies (network analysis, semantic maps) in order to obtain a novel picture of the structure of 19–20th century Hungarian philosophers. It is not only that Hungarian philosophy turns out more prevalent than assumed, but the results of the investigations could hopefully shed light on the multifaceted context of philosophy, as well as the structures of the corresponding elites in general.

* Ezúton is köszönjük Jász Borbála, Szabados Bettina, Szekér Barnabás és Vadai Mihály értékes megjegyzéseit, valamint az Arcanum Kft. (Biszak Sándor) engedélyét a lexikon elektronikus kiadásának feldolgozásához. A kutatás a Magyar Filozófiai Archívum infrastruktúrájának felhasználásával zajlott.

Kulcsszavak: filozófiatörténet, filozófia Magyarországon, prozopográfia, hálózatelemzés, szemantikai térképek, metafizológia

Keywords: history of philosophy, philosophy in Hungary, prosopography, network analysis, semantic maps, metaphilosophy

1. CÉLKITŰZÉS

A magyar filozófia történetírását régóta kíséri a kétely, hogy e tevékenység tárgya egyáltalán létezik-e: „A filozófiának a magyar nemzet szellemi életében nem juttott kiváló szerep; kimagasló, vezérlő alakokra e terén nem akadunk” – vélekedett éppen Alexander Bernát (1896), akit a múlt századforduló magyar filozófiájának egyik „vezérlő alakjaként” jelölhetnénk meg. Ugyanígy látták a modern magyar filozófiatörténet-írás első nagy seregszemléjén is: „...gondolkodni magáról a konferencia tárgyáról, a magyar vagy magyarországi filozófia létéről, nem-létéről. Ha létezik, miért létezik, ha nem, akkor milyen érvek szólnak az utóbbi feltételezés mellett” (Veres–Mezei, 1994, 7.). Jelen folyóirat hasábjain pedig „*Üres-e a kamra?*” főcímmel élénk vita bontakozott ki arról a kérdéstről, hogy „[l]étezik-e magyar filozófiai hagyomány?” (Perecz, 2000, 981.).

Ez a kishitőség nem pusztán a filozófia mindenkori magyar művelőinek sajátossága, hanem illeszkedik a magyar tágabb nyilvánosságnak a filozófia specifikus relevanciájáról alkotott képéhez. Jól mutatja ezt a filozófiával szemben régóta jelen lévő, diffúz attitűdöt egy Deák Ferencnek tulajdonított korabeli *bon mot*: „A philosophia olyan, mint a zsir, szükséges, hogy minden ételben legyen belőle, de úgy magában nem nagyon élvezhető.”¹ Bármennyire is kevésbé hízelgő ez a megállapítás a filozófusokra nézve, érdemes lehet közelebbi figyelmünkre, hogy – a biológiai metaforánál maradva – a *filozófiai sejtípusok valójában milyen számban, hol és mely funkciókat betöltve helyezkednek el a tudományos és kulturális elit szövetében?* Akár még az is elképzelhető, hogy végül a filozófiát más sejtípushoz kell hasonlítanunk: „A bölcelettudomány a tudományok között olyan” – jegyezte meg a pseudo-Deák-anekdótával polemizálva Kiss János, Alexander professzorkollégája a budapesti egyetem hittudományi bölceleti tanszékén –, „mint az idegállomány a szervezetben; az idegállomány az agyban önálló szervet képez s egyúttal idegszálak s fonatok alakjában átjárja az egész szervezetet. Nélküle egyetlen szerv sem működhetik.” (Kiss, 1889, 331.)

A magyar filozófia modern történetírása mindaddig talán kevésbé kísérelte ezeket a filozófia relevanciájára irányuló kételyeket a történelmi tényanyagból ki-

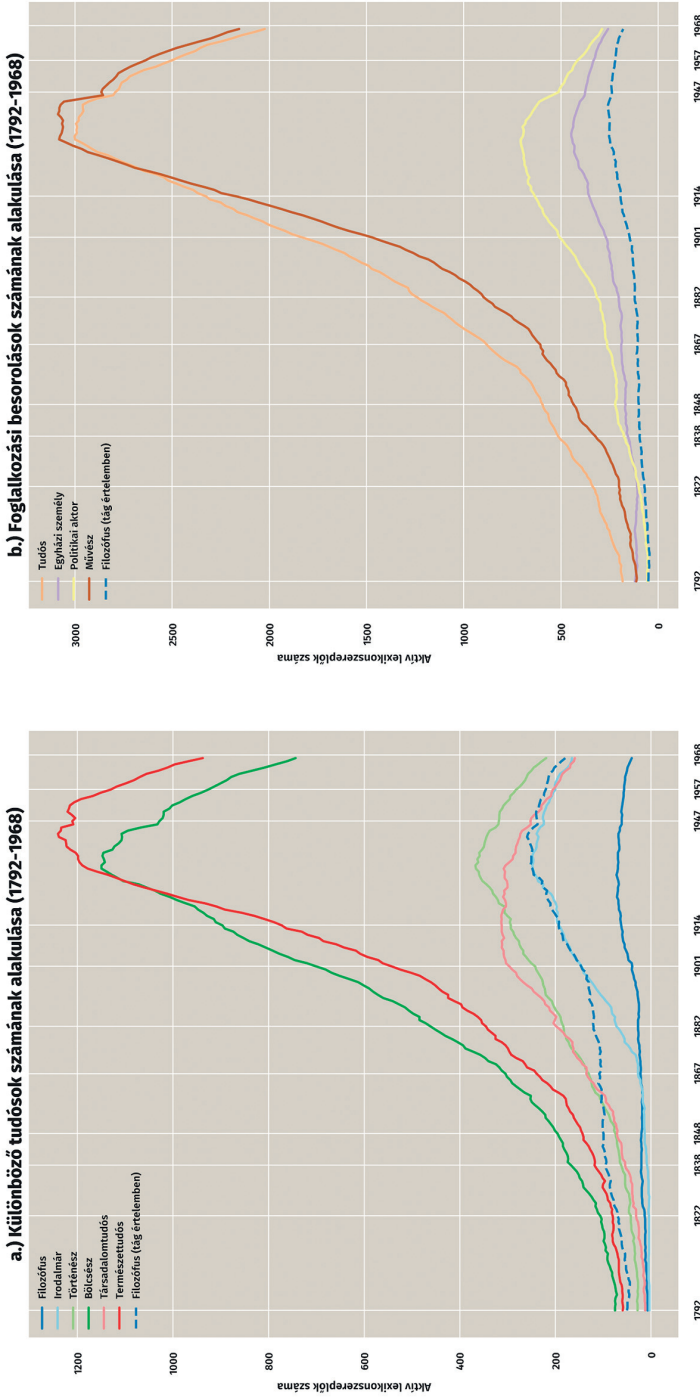
¹ Vö. pl. *Fővárosi Lapok* (1876. febr. 2.), 13. évf., 26. sz., 122. o.

indulva „alulról felfelé építkező” és interdiszciplináris módszertanú (lásd például Szücs, 2016) megközelítésekkel venni célba, noha az elmúlt évtizedekben jelentős előrelépéseket tett, különösen a magyar filozófiai hagyomány általános szervező- és reprezentációs elveinek vizsgálatában (lásd különösen Mester, 2017; Percz, 2008). Jelen tanulmányban e hiány pótlásához szeretnénk hozzájárulni azáltal, hogy a *Magyar Életrajzi Lexikon* a Magyar Elektronikus Könyvtárban (MEK) elérhető digitális kiadásának feldolgozása alapján megvizsgáljuk a lexikográfiai rendszerezett biográfiai információk mennyiben segíthetnek bennünket a magyar filozófiatörténetre irányuló filozófiatörténet-írási relevanciakérdések tisztázásában. Tudatában vagyunk annak, hogy a *Magyar Életrajzi Lexikon* szereplőinek kvantitatív és hálózati elemzése nem ad teljes áttekintést a filozófuselit struktúrájáról. Vállalkozásunk egyelőre módszertani jellegű, a jövőben ki kell egészülnön más személyközpontú lexikonok hasonló strukturális elemzésével, egyéb elit adatbázisokkal történő összevetésével. Célkitűzésünk elsődlegesen filozófiatörténet-írói, nem pedig társadalomtudományi, azonban egyes megállapításaink, különösen a magyar elit általános struktúráterképe (4.1. szakasz), talán általánosabb érdeklődésre is számot tarthatnak.

2. HÁNY MAGYAR FILOZÓFUS VOLT?

Önmagában az a tény is megvilágító erejű lehet a specifikusan magyar filozófiai hagyományt illetően, hogy a kulturális-tudományos-politikai elitet reprezentáló 17 092 lexikonszereplő között 158 (0,92%) professzionális filozófus található (akik foglalkozásleírásában szerepel a „filozófus” valamelyik variánsa), valamint 636 (3,72%) tágabb értelemben vett filozófus, akinek biogrammjában előfordul a „filozófia” szó valamely variánsa (mivel azt tanulták, tanították, vagy már nevében is filozófiai munkásságuk volt). A foglalkozásjelölések klaszifikálásával a lexikonszereplők besorolhatók a filozófus (a lexikonszereplők körében: 0,92%, tudósok között: 2,80%, bölcészek között: 7,26%), irodalmár (2,31%, 6,99%, 18,10%), történész (4,29%, 13%, 33,67%), bölcész (12,74%, 38,61%), társadalomtudós (3,68%), természettudós (11,99%), tudós (32,99%), egyházi személy (7,50%), politikai szereplő (9,79%) és művész (31,83%) többes kategóriákba, amelyek arányai – a tág értelemben vett filozófusokéival (3,72%, 11,28%, 29,21%) együtt – szintén azt mutatják, hogy a filozófusok jelenléte erőteljesebb, mint azt gondolhatnánk a magyar kultúra filozófiatlanságának tézise alapján.

Az aktív lexikonszereplők számának alakulása a 19–20. század során (1. ábra) mutatja, hogy a professzionális filozófusok száma a 19. század első felében meghaladta az irodalmárokéét, a tág értelemben vett filozófusoké pedig a történészekét. A század derekától, még a magyar filozófiai élet intézményesü-

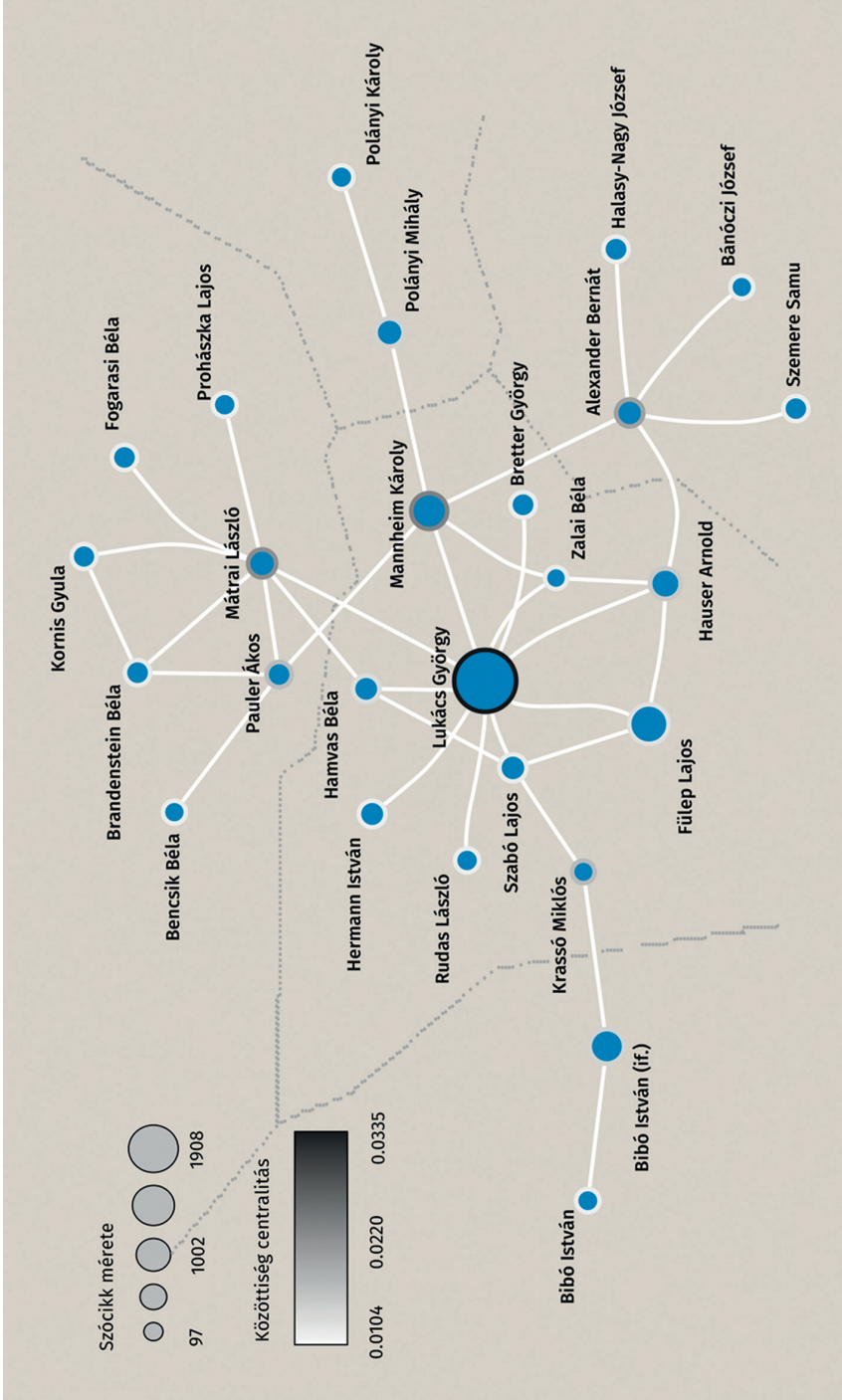
1. ábra. Aktív tudósok és egyéb foglalkozási besorolású lexikonszerzők számának alakulása (a cikk összes ábrája a szerzők szerkesztése)

lése – a *Magyar Philosophiai Szemle* (1882–1891, 1957–) és a *Magyar Filozófiai Társaság* (1901–1947) létrejötte – előtt megváltozott ez a helyzet, a filozófia nem vett részt a bölcsész elit általános bővülésében, habár a filozófia-affin biográfiájú lexikonszereplők száma még a 20. század folyamán sem volt alacsonyabb, mint az irodalmároké (az utolsó évtizedek általános csökkenése szerkesztői döntésnek, az élő személyek kihagyásának tudható be). Megjegyzendő, hogy egyes nagyobb foglalkozási besorolások közül az egyházi személyek és a politikai aktorok száma nem nő olyan jelentős mértékben, mint a művészeké és a tudósoké, valamint az utóbbiak közül a társadalomtudósok száma hamarabb, a múlt századfordulót követően kezd stagnálni a többi tudományterülethez képest. A lexikon törzsét – a lexikonszerzők percepciója szerinti magyar elitet – főként a tág tizenkilencedik század második és a rövid huszadik század első felében aktív művészek és tudósok alkotják, a tudósok között pedig a természettudósok és a bölcsész besorolásúak vannak többségben. A lexikonszereplők számának alakulásában valószínűleg egyszerre jelenik meg a szóban forgó társadalmi csoportok objektív bővülése és a történeti emlékezet torzító hatása; mindenesetre ez az időbeli fókusz éppen a filozófiatörténetileg leginkább releváns, a modern intézményes formák (például: humboldtiánus egyetem, magyar tudományos nyelv) által jellemzett, a filozófiai modernitásküszöb utáni időszakra esik, ahová a kortárs filozófiák gyökerei visszanyúlnak, s aminek a historiográfiája már kevésbé vizsgálható az általános kultúr- és irodalomtörténet integráns részeként.

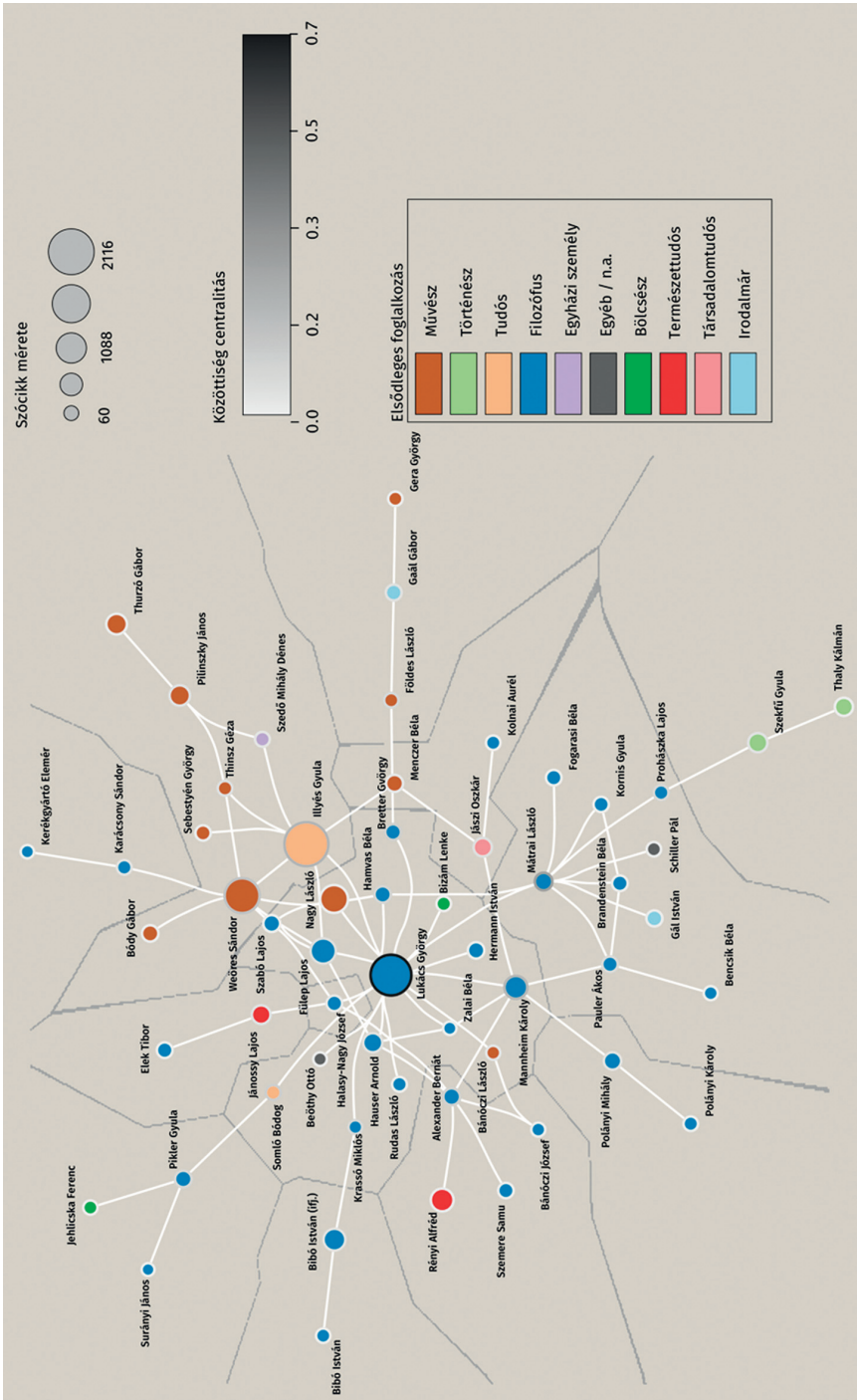
Ebben az időszakban a lexikon percepciója szerint a magyar kultúra filozófiátlanságának tézise tehát *alaptalannak* mutatkozik, pontosabban egy olyan *metanarratívaként, amely inkonzisztens azokkal a tárgyszintű narratívákkal, melyeket a lexikon készítői az elitek egyes tagjainak a filozófiához való tényleges közelségéről alkottak*. A lexikon mint filozófiatörténet-írói forrás az ilyen korrekciós funkció mellett heurisztikus szerepet is betölthet egy teljesebb filozófiakép megalkotásához, újraértékelve a filozófiának az egyes tevékenységformákhoz fűződő viszonyáról alkotott elképzeléseinket. Másként fogalmazva, a fenti Deák-anekdota terminusaiban: Ha jelentős számban vannak „filozófus-sejtek” a lexikon által reprezentált eliten belül, *mit árulhat el azok elrendeződése és kapcsolata a többi sejtípussal?*

3. EMLÉKEZHÁLÓZATOK

E struktúrák feltérképezésének legkézenfekvőbb eszközét azok az emlékhálózatok alkotják, melyek a lexikonszócikkek jelöletlen, részben biográfiai, részben publikációs, esetleg pusztán a történeti emlékezetet tükröző kereszthivatkozásai-ból állíthatók össze.

2. ábra. A professzionális filozofusok emlékezethálózatának legnagyobb összefüggő komponense

3. ábra. A tág értelemben vett filozófusok emlékezethálózatának legnagyobb összetevő komponense

A professzionális filozófusok lexikonbeli emlékezethálózata egy nagy összefüggő komponensre (2. ábra) és harminc kisebb komponensre tagolódik. Előbbi hálózatkomponensben, ami a vonatkozó lexikonszereplők 41%-át tartalmazza, ki-rajzolódik egy olyan, a lexikális forrásra támaszkodó, „alulról felfelé építkező” kép a 19–20. századi magyar filozófia struktúráival, amely részben egybevág filozófiatörténeti intuíciónkkal, részben pedig releváns módon kiegészíti azt: például a fent említett Alexander Bernát önálló tanítványokkal is rendelkezik, a múlt századelő fiatal filozófusainak másik része viszont az Alexander és Lukács Görgy közti erőterben helyezkedik el, illetve külön csoportot alkotnak a háború közti magyar filozófiai élet meghatározó gondolkodói (utóbbiban egyedül Fogarasi Béla helye tűnik implauzibilisnek). E csoportosítási intuíciók megerősítésére feltüntettük a gráfelméleti módszerekkel (label propagation) meghatározott közösséghatárokat.

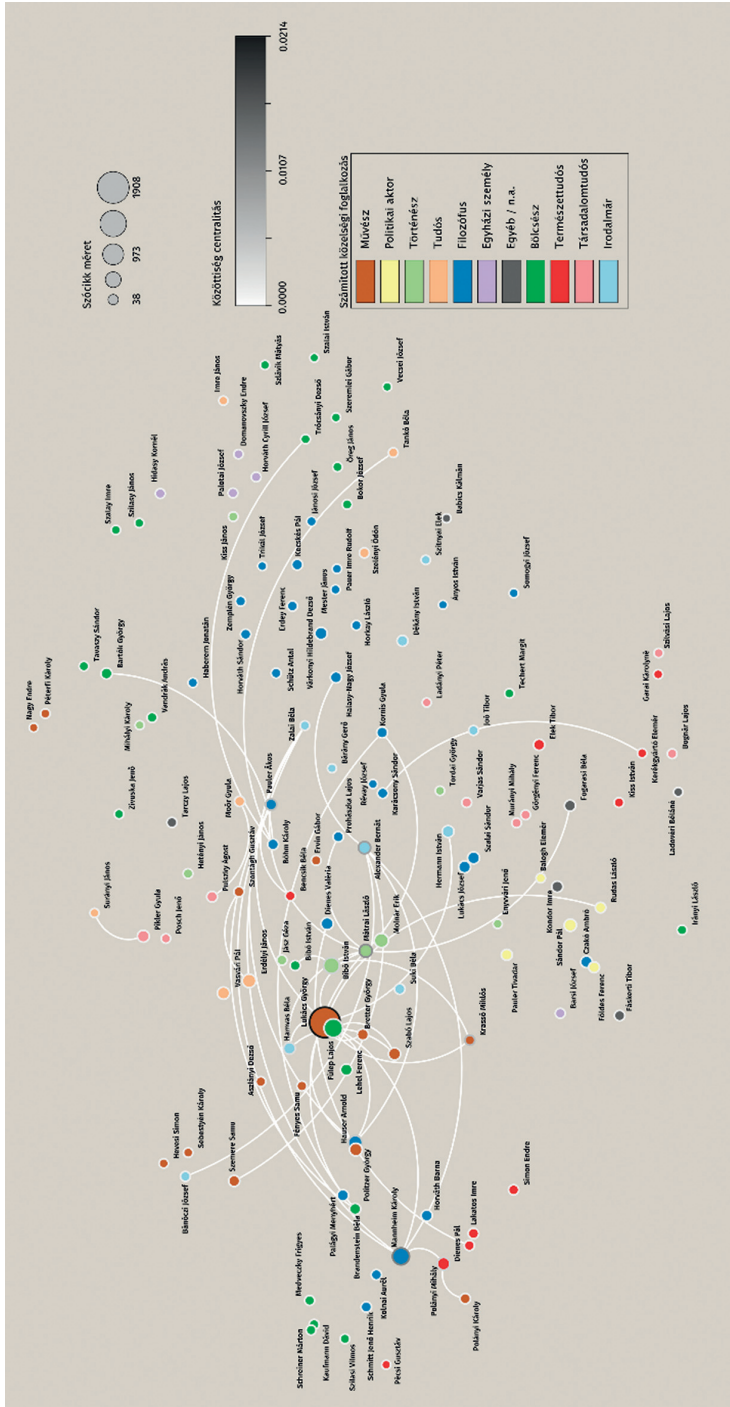
A tag értelemben vett filozófusok emlékezethálózatának legnagyobb összefüggő komponense (3. ábra) más szakmák képviselőinek beemelésével, különösen az írók révén válik nagyobb méretűvé, ugyanakkor megőrzi és tovább gazdagítja az előbb látott csoportstruktúrát. Itt is feltűnik az olyan csomópontok szerepe, melyek viszonylag kevés kapcsolattal rendelkeznek, mégsem elhanyagolhatók a hálózatkomponens összefüggőségének megteremtésében (magasabb az ún. közöttségcentralitás-mérőszámuk). E két jellemző szétválása utalhat arra, hogy az emlékezethálózatok struktúrája a tipikus társadalmi hálózatokéval szemben nem teljesen a napjainkban intenzíven kutatott ún. kisvilág-tulajdonságú hálózatokéit követi.² Amennyiben ez így lenne (aminek megállapításához nagyobb elemszámú összehasonlító vizsgálatokra lenne szükség), az könnyen összhangba hozható a filozófia(történet)-elméleti megállapításokkal (lásd például Varga, 2020, 291. skk.), miszerint a filozófia egysége egy szerteágazó, nemlineáris történeti egység felől gondolható el, aminek az egymáshoz lazán kapcsolódó, azonban nem teljesen független önálló alhagyományok feltételezése felelne meg.

4. SZEMANTIKAI TÉRKÉPEK

A fenti emlékezethálózatok ugyan konzisztensek a filozófiatörténeti képpel, sőt gazdagítják is azt, mégsem használják ki a lexikonban mint (filozófia)történeti forrásban rejlő összes lehetőséget, hiszen a lexikonszereplők egymáshoz való kapcsolatát sokszor nem említik.³ Ezért a következőkben a lexikonszereplők tér-

² A fenti komponensek átlagos legrövidebb úthosszai és kisvilág-együtthatói (ω / σ): 2,95 / 0,25 / 1,31; 3,64 / 0,43 / 1,37. – A szakirodalmi vita (kritikus) áttekintését lásd Holme, 2019.

³ Ennek apró, de plasztikus példája az 1950-es évek fiatal ortodox marxista filozófusgenerációjához tartozó Kerékgyártó Elemér és Szecsődi László esete, akikről a lexikon külön-külön említi, hogy „repülőgép-szerencsétlenség áldozata lett”, pedig pályájuk számos helyen összefonódott, mielőtt hivatalos kiküldetésben a MALÉV 1962. november 23-i párizsi járatára ültek volna.

4. ábra. A professzionális filozófusok szemantikai térképe

képét a szócikkek egymástól való szemantikai távolsága alapján rajzoljuk meg (interaktív változat: URL1).

A 19–20. századi professzionális filozófusok szemantikai térképe (4. ábra) immár mindenkit tartalmaz, amiből rögvest kitűnik, hogy a lexikonszerzők kitüntető figyelme – a szócikkméret és az emlékezethálózati kapcsolatok – aránytalan módon csak az egyik oldalára korlátozódik a professzionális filozófusoknak. Az ábrán a számított közelségi foglalkozásokat tüntettük fel, amelyek az adott szereplőhöz szemantikailag közel eső szócikkek foglalkozásjelöléseit jellemzik. Feltűnhet, hogy a lexikon kitüntető figyelme a főcsoport egy kreatív, elsősorban irodalmár-történész-művész (író) perifériájára irányul, amely a természettudósoktól sem áll távol. Ez a fókusz nemcsak a politikai aktorokat kerüli ki, hanem a professzionális filozófusok tényleges centrumát is, ahol a közelségi foglalkozás számítása szerint a legtöbb „filozófus” jelölésű lexikon-szereplő található (nem is beszélve más periférikus csoportokról, például az egyházi szereplőkéről).

Feltételezve (amit itt természetesen igazolni nem tudunk), hogy e szemantikai térképek nemcsak a lexikon percepciójának sajátosságaiba engednek bepillantást, hanem a filozófiatörténet-írásunk általános sémái és a lexikonszereplők tényleges elhelyezkedése közti diszkrepanciákba is, a magyar filozófia történetírása azt a feladatot tűzhetné ki maga elé – amennyiben szeretné jobban megérteni, honnan eredhet a különbség a filozófusoknak a magyar kultúra „filozófiatlanságának” tézise által sugallt alacsony száma és a lexikonelítben ténylegesen található filozófusok mennyisége között –, hogy ne csak a kreatív interdiszciplináris (mindenekelőtt bölcsész-interdiszciplináris) filozófusokkal foglalkozzon, hanem az *intradiszciplináris*, azaz elsődlegesen filozófusi szerepelvárásokat teljesítő történeti személyeket is alaposabb kutatás tárgyává tegye. A magyar filozófiai hagyomány egy tágabb, „alulról felfelé építkező” historiográfiájának programja tehát nem pusztán a magyar filozófia többszólamú hagyományainak teljesebb, integratívabb vizsgálatát implikálja (például az iskolafilozófiákét, a felekezeti filozófiákét, valamint a természettudományokkal érintkező filozófiálás alhagyományaiét), hanem a több figyelmet érdemlő hagyományrészek közé sorolható a *19–20. századi magyar professzionális filozófia intradisziplináris magja* is, azaz a különböző társadalomtudományi-történetírói kritériumok – például egyetemi professzúra – szerint *par excellence* filozófusnak számító, viszont más tárdiszciplínákban, illetve a maradandó filozófiai teljesítménynek a nagyon erősen a diszkontinuus kreatív innovációra hangolt definíciója szerint nem kiemelkedő szereplők is.

A lexikonpercepció fókuszában egyébként is nem az ortodox marxista, illetve a hivatalos intézményrendszerben kulcspozíciókat betöltő filozófusok helyezkednek el, ami adalék lehet az 1967-től 1994-ig húzódó, munkatársi gárdájában id. Antall Józsefet is felvonultató lexikon megítéléséhez. Megjegyzendő még, hogy

a leghosszabb filozófus szócikk Lukács György az 1981-es pótkötetből, amikor még érezhető volt a filozófusper hatása, és Lukács tanítványainak zöme emigrációba volt kényszerítve (habár paradox módon éppen ekkoriban került Lukács életműve a hivatalos érdeklődés homlokterébe).

4.1. Teljes lexikonelit

Kitekintésként megvizsgálhatjuk az egész lexikonelit szemantikai térképét az 1914. évben, ami általánosabb metafizikai, sőt az egész lexikonelitet illető megállapításokra is alkalmat adhat.

A szemantikai térképen elkülönülő mintázatokként jelennek meg a művészeknek a manuális foglalkozásklasszifikáció által meg nem különböztetett alcsoportjai, melyeket a festők, színészek és zenészek-zeneszerzők dominálnak. Különösen érdekes, hogy az írók csoportja ugyan érintkezik, de érdemben nem keveredik a külön manuális foglalkozásosztályt alkotó irodalmárokéval, amely csoport fokozatosan a történésekébe és az általános bölcsészekébe hajlik át. A filozófusok zöme – köztük a meghatározó intézményi pozíciókat betöltő (Halasy-) Nagy József, Kornis Gyula és Pauler Ákos – azon a határterületen található, ahol ez a bölcsész mező érintkezik a természettudósok és a külön megjelölés nélküli tudósok nagy csoportjával. Érdemes megemlíteni az egyházi személyekről, hogy a bölcsész csoport egy régiójában „vegyülnek el”, és részben éppen a filozófusok fő klaszterével érintkeznek. Feltűnő, hogy elkülönülő és viszonylag homogén csoportot alkotnak a politikai aktorok, akik között kevés filozófus lexikonszereplő található (viszont teljesen plauzibilis módon itt találhatjuk Fogarasi Bélát, az 1950-es évek hivatalos filozófiai intézményrendszerének teljhatalmú urát).

Az a tény, hogy a filozófusokat – sőt hagyományosan a magyar filozófiatörténet főáramához sorolt gondolkodókat – a szemantikai térkép eltérő pontjain, az egyes foglalkozásosztályokhoz különböző közelségi viszonyokat kialakítva találhatjuk, a magyar filozófia történeti hagyományainak, sőt talán a filozófia természetének polifonikusságára kell hogy emlékeztessen bennünket. Specifikusan érdemes különbséget tennünk a természettudomány-közeli, ugyanakkor annak kreatív interdiszciplináris szegletében található, a művészetközeli interdiszciplináris, a politikai aktorok közelségében helyet foglaló, valamint egy sajátosan bölcsész-intradiszciplináris filozófia hagyományai között, melyek vizsgálódásaink alapján történeti konkrétsággal különülnek el egymástól, együtt alkotva azonban a magyar filozófia történeti hagyományát.

5. KONKLÚZIÓK

A Deák Ferencnek tulajdonított maliciózus adoma a filozófia és a zsir hasonlóságáról visszafelé sülni el, hiszen a *Magyar Életrajzi Lexikon* tanúsága szerint a 19–20. századi magyar kulturális-tudományos-társadalmi elit szövete meglepően magas értékben tartalmaz „zsirsejteket”, melyek elhelyezkedése az elit tágabb kontextusában tanulságosnak bizonyulhat a filozófia belső folyamatait, egyes társtudományokhoz fűződő viszonyát és végső soron metafizikai jellemzőit illetően. A magyar filozófia történetének hagyományos perspektíváját érdemes kitágítanunk, hiszen a történeti emlékezetnek a lexikon által megtestesített rétegében egyértelmű utalásokat találhatunk számottevő filozófiai teljesítményekre, illetve filozófia iránti affinitásra, melyek kevésbé kerültek a bevett módszerű filozófiatörténet-írás érdeklődésének homlokterébe (például a felekezeti elitek képviselőinek tevékenységében, akik sajátos nyilvánosságok keretein belül vetik fel újra a hagyományos metafizikai vagy morálfilozófiai kérdéseket). Mindezek alapján kételkedve fogadhatjuk azt az elterjedt álláspontot, hogy a hazai hivatalos kulturális és tudományos kánon kialakításában a filozófiai nézőpont nem játszik fontos szerepet. A lexikon szerkesztőinek láthatóan igen fontos volt, hogy a 19–20. század gyorsan változó intézményi és szellemi környezetében rámutassanak egyes elitek tagjainak a filozófiához vagy a filozófiai irányzatokhoz fűződő viszonyára. Ennek fényében kívánatosnak tűnhet több filozófiatörténet-írói erőforrást fordítani a magyar filozófia adattárainak, lexikonjainak elkészítésére; megalkotva a 19–20. századi magyar filozófiai hagyományok – és azok európai kontextusainak – olyan rekonstrukcióját, amely alapján termékeny módon vehetők célba a magyar filozófia strukturális, kánonszervezési elveire, valamint a tágabb kulturális-tudományos-társadalmi nyilvánosságban betöltött szerepére irányuló kérdések (mint ahogyan jelen vizsgálódásunk is szolgálhatott a filozófiatörténet, sőt talán a filozófia természetét érintő, illetve az egyes tudományokhoz fűződő viszonyait megvilágító tanulságokkal).

IRODALOM

- Alexander B. (1896): Magyar filozófia története. In: *A Pallas Nagy Lexikona*. XII. kötet. Budapest: Pallas, 16–22. <https://mek.oszk.hu/00000/00060/doc/>
- Holme, P. (2019): Rare and Everywhere. Perspectives on Scale-free Networks. *Nature Communications*, Article number: 1016 (2019) DOI: 10.1038/s41467-019-09038-8, <https://www.nature.com/articles/s41467-019-09038-8.pdf>
- Kiss J. (1889): A bölcslelettudomány fogalma, feladata és felosztása (II.). *Bölcséleti Folyóirat*, 4, 298–332.
- Mester B. (2017): A nemzet mint filozófiai tervezet. *Magyar Tudomány*, 178, 4, 450–458. <http://www.matud.iif.hu/2017/04/06.htm>

- Perecz L. (szerk.) (2000): Üres-e a kamra? Körkérdés a magyar filozófiai hagyományról? *Magyar Tudomány*, 8, 981–1026. <http://epa.oszk.hu/00700/00775/00021/981-1026.html>
- Perecz L. (2008): *Nemzet, filozófia, „nemzeti filozófia”*. Budapest: Argumentum Kiadó
- Szücs L. G. (2016): Kísérlet a magyar hivatalos filozófiai élet Nyugat-képének rekonstrukciójára (1957–1980). *Szociológiai Szemle*, 26, 1, 18–48. https://szociologia.hu/dynamic/szucs_18_48_oldal.pdf
- Varga P. A. (2020): *Mi a filozófiatörténet? A filozófiatörténet filozófiája a kontinentális filozófiában*. Budapest: Gondolat Kiadó
- Veres I. – Mezei B. (1994): *Gondolatok a gondolatokról. Előadások a magyarországi filozófia történetéről*. Miskolc: Felsőmagyarország Kiadó
- URL1: *Magyar Életrajzi Lexikon: Szemantikai térkép*. <https://www.magyarfilozofia.hu/hu/networks/mel>